

De Linge en de afwatering van de Overbetuwe

HANS RENES

Het oude afwateringsstelsel van de Overbetuwe bestaat uit een reeks grotere en kleinere weteringen, die uitkomen in de Linge. Combinatie van historisch-geografische en geomorfologische gegevens geeft een nieuw inzicht in de ontstaansgeschiedenis van het afwateringspatroon, dat in twee fasen tot stand is gekomen.

Het cultuurlandschap van het Nederlandse rivierengebied is oud en de hoofdlijnen gaan terug tot een periode waarover nauwelijks geschreven bronnen bestaan. Meer dan enige andere Nederlandse historisch-geograaf heeft Hans Harten, een van de grootste kenners van het rivierengebied, het landschap zelf als bron van kennis gebruikt. In dit artikel wil ik eens kijken of het landschap meer licht kan brengen in de kwestie van de oorsprong van de Linge.

De Linge bestaat uit twee delen. De benedenloop, stroomafwaarts van Tiel, is een natuurlijke rivier die tot de afdamming in 1306 een tak van de Waal vormde (Van de Ven, 1993, p. 111). De bovenloop is in de Late Middeleeuwen gegraven om de afwatering van de Overbetuwe te verbeteren, waarbij wel waar mogelijk gebruik werd gemaakt van natuurlijke geulen. Tot 1952 bestond de Linge in de Overbetuwe uit twee parallelle weteringen: de Rijn- en de Waalwetering, die ook wel respectievelijk Kleine en Grote Wetering werden genoemd. Tussen beide weteringen lag de Lingewal, die de grote waterscheiding vormde tussen het noordelijke en het zuidelijke deel van de (Over)Betuwe. De achtergronden van de aanleg van de bovenloop van de Linge zijn niet geheel duidelijk. Ook van het afwateringspatroon vóór die aanleg is nauwelijks iets bekend. Schriftelijke bronnen leveren weinig informatie over deze vroege periode.

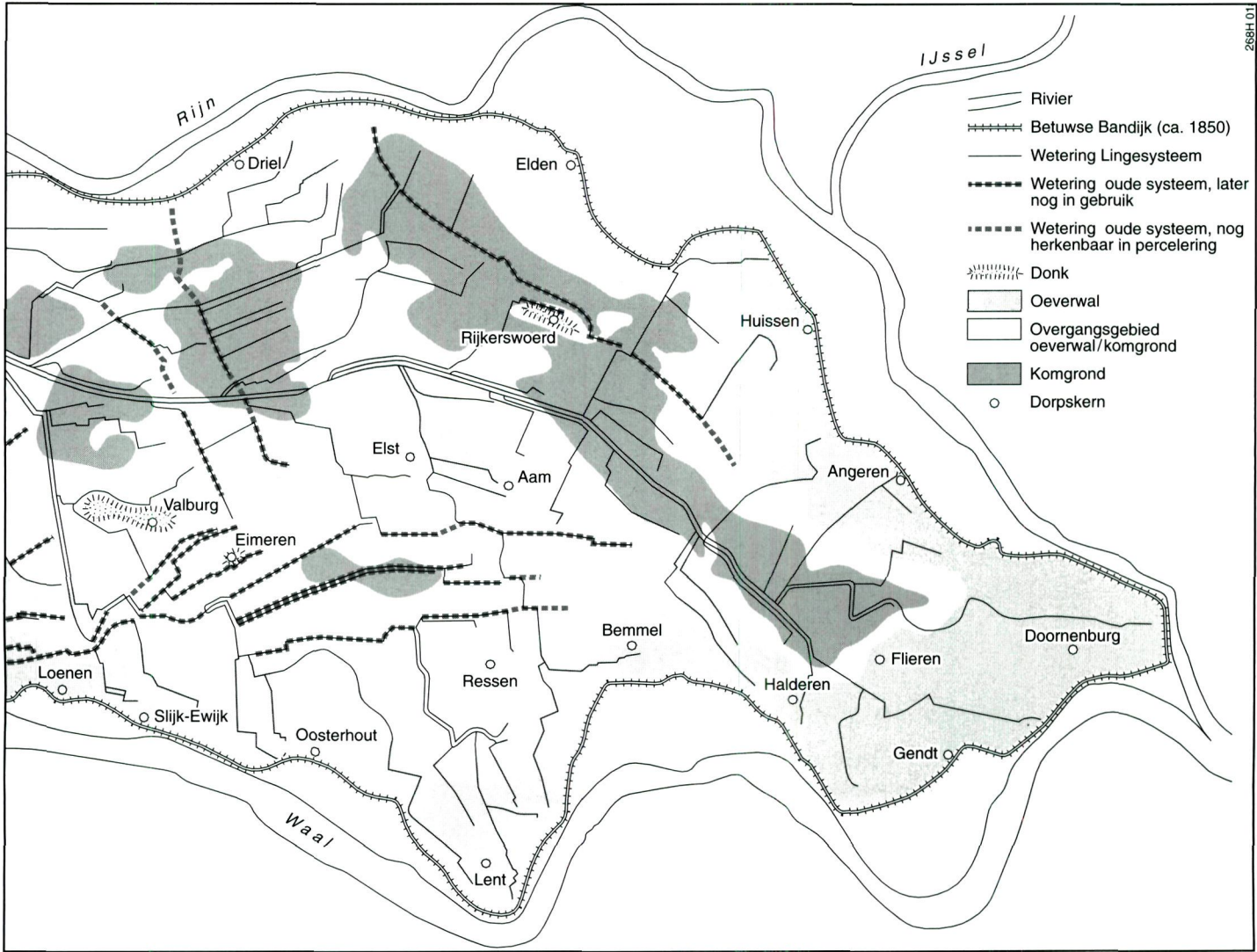
Opvallend is, dat de Linge zich weinig lijkt aan te trekken van de geomorfologische gesteldheid. Bijgaande kaart (figuur 1) toont drie duidelijke oost-west lopende oeverwallen: de Waal-oeverwal, de Rijnsoeverwal en een centrale oeverwal (Halderen-Aam-Elst-Valburg-Loenen). De laatste is gevormd door een voorganger van de huidige Rijnloop, die gedeeltelijk als

'Aam' nog in de Vroege Middeleeuwen water voerde. Tussen de oeverwallen liggen lage gebieden, die we verder aan zullen duiden als de noordelijke en zuidelijke laagten. Slechts een klein deel van deze laagten bestaat uit echte komgronden; het grootste deel vormt een soort overgangsgebied tussen oeverwal en kom.

De Linge is aangelegd door een landschap dat al lange tijd bewoond was en dat zelfs in de Romeinse tijd en in de Vroege Middeleeuwen tot de dichtst bewoonde gebieden van het huidige Nederland behoorde. Het aantal plaatsen dat al voor het jaar 1000 in oorkonden wordt genoemd, is ongekend hoog. Als we de gegevens over de vroegmiddeleeuwse bewoning op kaart zetten, dan blijkt die oude bewoning op de oeverwallen, maar ook in delen van de overgangszone te liggen. Die nederzettingen lagen in een onbedijkt landschap. Pas later werden ze door lokale dijken beschermd tegen hoog water en nog weer later werden die lokale dijken met elkaar verbonden tot een aaneengesloten ringdijk.

Vanaf het moment waarop de lage gebieden als wei- en hooiland in gebruik kwamen, moeten er maatregelen zijn genomen om de ontwatering te verbeteren. In de loop van de tijd is een gecompliceerd systeem van afwateringssloten ontstaan. De oorzaak van dat systeem waren de hoogteverschillen: als een afwateringssloot uit een hoger gelegen gebied door een lager gebied voerde, zou dat lage gebied vol water lopen. Het gevolg was, dat vrijwel ieder gebied een eigen wetering aanlegde. De grotere weteringen heten

1. Vereenvoudigde geomorfologische kaart van de Overbetuwe (naar: Geomorfologische kaart van Nederland, schaal 1:50.000). De pijpen en zegen zijn overgenomen uit Mentink & Van Os, 1985.

101H892

2. Oude situatie met twee gescheiden weteringen bij Zetten.

‘zegen’, de kleinere ‘pijpen’. De weteringen liepen in westelijke richting, tot aan een punt dat zo laag lag dat altijd op de rivier kon worden geloosd. Door hogere gebieden werden de weteringen ingegraven, terwijl ze in lager gelegen gebieden door dijkjes van de omgeving werden afgescheiden. Op sommige plaatsen lagen wel vijf van die weteringen naast elkaar, onderling gescheiden door ‘capretons’ (wallen).

Een aantal van de pijpen en zegen is met de Linge verbonden en vormt samen met de Linge een veervormig patroon. Andere weteringen passen echter niet in dat patroon. Sommige weteringen buigen plotseling met een rechte hoek naar de Linge, wat de indruk wekt dat ze oorspronkelijk rechtdoor liepen en pas na de aanleg van de Linge daarheen zijn geleid. Op oude topografische kaarten zijn in het verlengde van de oorspronkelijke richting vaak nog kavelsloten aangegeven. Enkele weteringen die naar

de Linge leiden, lijken oorspronkelijk aan de overzijde van de Linge te hebben doorgelopen. Het moeten resten zijn van het afwateringssysteem van vóór de aanleg van de Linge.

Op de kaart zijn de pijpen en zegen ingetekend op de geomorfologische ondergrond. De combinatie van deze twee soorten gegevens toont ineens een duidelijke structuur in het voorheen onduidelijke stelsel van weteringen. In de oorspronkelijke situatie moet de centrale oeverwal de grote waterscheiding hebben gevormd. De sporen van het oudere patroon blijken goed te passen in het natuurlijke landschap. In de zuidelijke laagte kan een afwateringspatroon worden gereconstrueerd van zegen die in de omgeving van Loenen samenkamen en ten westen daarvan in de Waal uitkwamen. De noordelijke laagte lijkt te hebben afgewaterd in noordwestelijke richting; de verschillende zegen kwamen tussen Elden en Heteren in de Rijn uit.

Dwars door dit systeem is later de Linge aangelegd. De zuidelijke laagte werd door de Veld-

zegen en de Verloren zeeg gekoppeld aan de Linge. In de noordelijke laagte gingen de Drielsezeeg en de Eldensezeeg eveneens naar de Linge. Dit nieuwe systeem doorsnijdt het oudere; de Linge onderbrak bijvoorbeeld de Langezeeg en de Bovenste Langezeeg/Dwarszeeg, van Lijnen naar de Rijn.

De Linge verving dus de oudere afwateringen op de Rijn en de Waal. Wanneer dat gebeurde, is niet geheel duidelijk. Meestal wordt aangenomen dat de Linge uit de 13^e eeuw dateert: Mentink (1976) en Harten (1988) spreken van het eind van de 13^e eeuw, Hol (1977, p. 66) van de eerste helft van die eeuw. De Linge wordt, als het Lange Water, voor het eerst vermeld in 1284 (Beekman, 1932, p. 494), maar deze vermelding kan op een van de natuurlijke gedeelten duiden.

De aanleg van de meeste grote wetingen in het rivierengebied hing samen met het gereedkomen van de ringdijken. De sluiting van die ringdijken maakte intensivering van het gebruik van de kommen mogelijk en betekende tegelijk de afsluiting van oudere lozingspunten op de rivier. Sluizen vormden zwakke punten in de dijk en de afwatering op de rivier werd sowieso moeilijker door de opslibbing van de uiterwaarden. Om deze problemen op te lossen werden wetingen gegraven, die het water van een groot gebied naar een lager (stroomafwaarts) gelegen lozingspunt voerden.

Het belangrijkste archiefstuk over de Overbetuwse waterstaatsgeschiedenis is de Land- en Dijkbrief uit 1327. De brief lijkt erop te wijzen

dat de ringdijk toen al bestond (Mentink & Van Os, 1985, p. 59). Mogelijk past de dijkbrief in een regeling van de waterstaat die nodig was geworden door de sluiting van de ringdijk. Als de aanleg van de Linge, net als die van vergelijkbare wetingen elders in het rivierengebied, met de sluiting van de ringdijk samenhangt, zou ook de Linge kort voor 1327 zijn aangelegd.

LITERATUUR

- BECKMAN, A.A. (1932). *Nederland als polderland; beschrijving van den eigenaardigen toestand der belangrijkste helft van ons land*. Thieme, Zutphen (3^e druk).
- HARTEN, J.D.H. (1988). De invloed van de mens op het landschap. In: H.P. DE BRUIN (RED.). *Het Gelders rivierengebied uit zijn isolement; een halve eeuw plattelandsvernieuwing*. Gelderse Historische Reeks 18. Walburg, Zutphen, pp. 16–37.
- HOL, R.C. (1977). *Zeshonderdvijftig jaar Neder-Betuwe*. Amsterdam.
- MENTINK, G.J. (1976). *Elst van heden naar verleden; schets van enige ontwikkelingen in het dorp Elst met name in de 19^e en 20^e eeuw*. Walburg Pers, Zutphen.
- MENTINK, G.J. & J. VAN OS (1985). *Over-Betuwe; geschiedenis van een polderland (1327–1977)*. Walburg, Zutphen.
- GEOMORFOLOGISCHE KAART VAN NEDERLAND, schaal 1:50.000, blad 40.
- VEN, G.P. VAN DE (RED.) (1993). *Leefbaar laagland; geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland*. Matrijs, Utrecht.